

УДК 811.81'38

Н. О. ЯЦЕНКО
(Київ, Україна)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА В МОВІ СУЧАСНИХ ЗМІ

У статті розглянуто актуалізовану суспільно-політичну лексику, окремі словотвірні засоби, лексико-семантичні процеси, що відбуваються в мові засобів масової інформації на початку ХХІ ст., проаналізовано освоєння нових запозичень, зумовлених процесами світової глобалізації.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, нові запозичення, актуалізація лексики, метафора, метонімія, аббревіатура.

Утворення власної державності, перехід країни до іншого типу політичних та соціально-економічних відносин, фокусування пріоритетної уваги суспільства на інших, ніж дотепер, сферах його життя і цінностях – основні рушійні сили і чинники, які впливають на формування основного масиву мовних новацій. Мова ЗМІ – найкраще віддзеркалення цих процесів. Справді, термінологічна лексика, зафіксована в спеціальних словниках, уживана в професійній сфері, починає нове життя в засобах масової інформації. Про вагоме значення такого джерела вивчення сучасної української літературної мови, як мова ЗМІ, пише С. Я. Єрмоленко: “У літературному стандарті кодифікується та чи та форма слововживання на основі соціально-культурних критеріїв. Одним із головних критеріїв кодифікації донедавна вважався критерій авторитетності майстра слова – письменника. Однак за сучасних умов активні процеси слововживання, вибору форми наголошування тощо найбільшою мірою визначаються мовною практикою ЗМІ. Останні здійснюють найвідчутніший вплив на вироблення узвичаєного мовного стандарту, вони формують і певні мовні смаки, моду на слововживання” [3, с. 7–8]. В обстежуваний період, а це перші десятиліття ХХІ ст., у мові спостерігаються інтенсивні пошуки необхідних номінацій, значна кількість нових, актуалізованих і переорієнтованих, а також стильово і стилістично перегрупованих та модифікованих лексико-семантичних елементів. Мета дослідження – проаналізувати нові лексичні одиниці, що з’являються у мові ЗМІ на початку ХХІ ст., функціонування лексем, що позначали переважно дореволюційні реалії і поняття, а останнім часом зазнали переорієнтації і втратили негативні семантичні конотації; вживання лексичних інновацій, утворених за наявними дериваційними моделями і типами, а також тих, що постали внаслідок іншомовного впливу; визначити природу лексико-семантичних явищ у новітньому мовному просторі. У пропонованій розвідці використано матеріали всеукраїнських періодичних видань.

У межах обстежуваного періоду в мові сучасних ЗМІ ширше вживають актуалізовану лексику. Саме завдяки інтенсивному побутуванню слів, характерних для певної історичної доби, відбувається процес оновлення національного лексикону. “Головна ознака цієї групи лексики, як стверджує О. А. Стишов,

Н. О. ЯЦЕНКО, 2017

це перехід лексичних одиниць із периферії до ядра словникового складу завдяки функціональній активності передусім у мові ЗМІ” [7, с. 88]. За нашими спостереженнями, серед тематичних груп актуалізованої лексики суспільно-політична виявляється кількісно найбільшою як наслідок різкого посилення уваги суспільства до явищ державного будівництва та економічних реформ. Заслужують на увагу лексеми: *фіскал* “у дореволюційній Росії (починаючи з XVIII ст.) – урядовець, що наглядав за діяльністю адміністративних установ і осіб з метою виявлення порушень законів та інтересів державної скарбниці – фіску” (*фіскальні доходи, фіскальний ресурс, імпульс, ресурс, фіскальна політика, служба, децентралізація*): “Аналіз фіскала” стаття Юлії Мостової (Д. т. № 8, 4–11.03.2017); *комірне* “плата за квартиру”: *Столиця не має коштів, щоб компенсувати різницю у тарифах за комірне киянам* (Новини, 8.07.2016. Інтерв’ю з В. Кличком); *повіт* “у дореволюційній Росії та в СРСР до районування 1929 р. – адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії”: *Український “максимізм” при формуванні доволі великих міських об’єднаних громад є спробою урахувати уроки польської проблеми співіснування міст зі статусом повіту і навколишніх дрібних містечок і сіл, об’єднаних в окремих повітах із центром влади у тому ж місті* (Д. т. № 25, 9–16.07.2016); *управитель* “у Росії та Україні до 1917 р. – той, хто вів справи поміщицького господарства, заводу, фабрики і т.ін.; керівник, голова чого-небудь”: *Професійних управителів житлового фонду в Україні небагато* (Д. т. № 25, 9–16.07.2016); *десятина* “десята частина доходів, яку сплачувало головним чином на користь церкви, в різних країнах залежно населення в епоху феодалізму”: *Але хіба не вимагав від вас “десятини” і наступний міністр “надр”, який перебрався до Ізраїлю, Едуард Ставицький?* (Д. т. № 25, 9–16.07.2016); *латифундія* “велике приватне земельне володіння”, *латифундист* “власник латифундії (великого маєтку)”: *Але без організаційної і техніко-технологічної модернізації ці, по суті самоорганізовані структури, на яких тримається внутрішній ринок, теж можуть стати легкою здобиччю латифундистів. Хто утвердиться господарями на землі – мільйони фермерів чи десятки латифундистів, багато в чому залежить від підходів до консолідації землі* (Д. т. № 8, 4–16.03.2016).

Відроджені у сучасному мововжитку слова за своїм походженням, активністю функціонування, семантичним наповненням, специфікою лексикографічного опрацювання відзначаються неоднорідністю. Заслужує на увагу лексема *темник*: “*Темник*” для влади (заголовок статті Валентини Самар (Крим)). *Опитавши майже два десятки жителів півострова, що живуть нині по обидва береги Перекопу й чію думку можна вважати експертною, ми вирішили скласти своєрідний “темник” добрих справ, які влада незрозуміло чому відкладає на невизначений термін* (Д. т. № 5, 11–18.02.2017). Відоме за часів Київської Русі, слово вживали зі значенням “татарський військовий начальник, який командував тьмою” (1, с. 1238), пізніше засвідчене як розмовне з семантикою “список або збірник тем для рефератів, досліджень” (1, с. 1238), “матеріал, який має пройти цензуру перед виходом в ефір” (10, с. 244), з ремаркою *публіц.* вживають у значенні “у політичному протиборстві – добірка матеріалів, що компрометують противника” (6, с. 1142).

У процесі вивчення шляхів еволюції словникового складу мови новітніх ЗМІ помічено, що одним із важливих джерел лексичного збагачення, як було

і в попередні періоди, залишається словотворення. Його експресивна функція, пошуки нових виражально-зображувальних засобів представлені насамперед у словотворі розмовному: *міжсобойчик*, *дерибан*, *схемник*, *тітухан*. Поєднуючи номінативну та експресивно-оцінну функції, відчутно активізувалася антропоцентрична деривація: *рейганоміка-80-х*, *трампенята*, *тимошенківці*, *путінці* та ін.: *А тут іще – “Трамп у руку”*. Парад “трампенят” тільки починається (Д. т. № 43–44, 19–25. 11.2016).

Істотною ознакою виявлених нових номінацій є широке використання в ролі твірних основ тих лексичних одиниць, до яких найбільше прикута увага соціуму, так званих ключових слів доби. Враховуючи лінгвальну практику новітніх ЗМІ, можемо засвідчити такі досить часто вживані іменники і прикметники з першими компонентами: *екс-* (*екс-бійці*, *екс-олігарх*); *нео-* (*неокейсінство*, *необліцкриг*, *неодефіцит*); *про-* (*проросійський* (*лобі*, *сепаратисти*), *проактивна* (*позиція*), *проатлантичний* (*курс*), *проердоганівські* (*симпатії*), *проісламські* (*заклики*)); *анти-* (*антикорупційний* (*орган*, *суд*, *прокуратура*, *політика*), *антимонопольний* (*комітет*), *антиіммігрантський* (*рух*, *риторика*), *антиєвропейський*, *антиінфляційна* (*політика*)); *пост-* (*посткласичний*, *постмайданний*, *постправа*, *постзахід*, *постпорядок*, *посттаудит*); *євро-* (*Євросоюз*, *євроцентризм*, *євროзона*, *європарламент*, *євроскептик*, *Євромайдан 2013*); *бізнес-* (*бізнес-омбудсмен*, *бізнес-асоціація*, *бізнес-клімат*), *псевдо-* (*псевдоринковість*, *псевдореформа*); *само-* (*самоліквідація*, *самопроголошений*); *псевдо+* *само-* (*псевдосамозайнятість*), *пост+* *псевдо-* (*постпсевдомайдан*). Активізація вживання суфіксальних дериватів спостерігається при позначенні понять соціальної та економічної сфери: *-ація* (*хаотизація*, *економізація*, *бруттизація* (*зарплати*), *фетишизація*, *тінізація*, *модернізація*, *олігархізація*); осіб за родом занять, загальносоціальним статусом: *-ник* (*блокадник*, *блокувальник*, *СБУшник*, *ПП-шник*, *мажоритарник*); *-льник* (*блокувальник*), *-ант* (*субсидіант*, *е-декларант*); розмовні моделі: *-к-а* (*комуналка*, *спроценка*); іменники зі значенням збірності: *-ств-о* (*омбудсманство*, *членство*, *партнерство*); субстантивація прикметників: (*кримські*, *донецькі*, *вінницькі*): *Щоправда*, *домогтися цього можна лише необліцкригом і тільки у випадку, якщо Захід (як Україна до 2014-го) старанно робитиме вигляд, що такої проблеми просто не існує* (Д. т. № 8, 4–11.03.2017); *Сьогодні Москва стоїть перед схожою проблемою: їм удалося повернутися до дискурсу про велич, однак це розповідається людям, які по-справжньому ще не зіштовхнулися з неодефіцитом (хоча рух до цього й спостерігається)* (Д. т. № 8, 4–11.03.2017); *Інший (агент Кремля) – по суті екс-олігарх, який хоче повернутися у “велику гру”* (Д. т. № 8, 4–11.03.2017); *Нам потрібна власна проактивна позиція, виходячи з нової реальності* (Д. т. № 8, 4–11.03.2017); *Блокадники, а разом із ними і вся країна, раптом на власні очі побачили всю ницість заяв і обіцянок, якими нас так щедро годували* (УМ, 10–11.03. 2017); *Днями керівник економічної блокади “ЛНР” та “ДНР” заявив, що блокувальники переходять до другого етапу цієї акції* (УМ, 10–11.03. 2017); *Слідом за констатацією, що “доведеться щось робити з кримськими”, “слід було б повертати кошти людям з Криму” і “це близько 14 млрд. грн.”, пан Шлапак практично відразу ж коригує оцінку як масштабів проблеми, так і підходів до її вирішення* (Д. т. № 5, 11–18.03. 2016).

Досить продуктивним у межах аналізованого періоду став спосіб творення нових слів шляхом ініціальної (літерної й рідше фонемної) абрєвіації як мовна реакція на зміни в політиці й економіці та державному устрої країни, а також на розширення її міжнародних зв'язків: *ОБСЄ* (організація з безпеки і співробітництва в Європі) – найчисельніша організація в Європі (57 держав-членів), яка здійснює переважно місії-спостереження у конфліктних зонах, моніторинг виборів і контроль за дотриманням прав людини в державах-учасниках, *РЄ* (Рада Європи) – загальноєвропейська організація, яка впливає на формування єдиних підходів у політиці європейських країн, *РДБМ* (Рада держав Балтійського моря) – наймасштабніша серед структур регіональної співпраці в регіоні Балтійського моря, *ОЧЕС* (Організація Чорноморського економічного співробітництва) – одна зі структур регіональної співпраці в регіоні Чорного моря, *НАЗК* (Нацагентство з питань запобігання корупції) та ін.: *Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) подало до судів протоколи на керівників політичних партій* (Д. т. № 8, 4–10.03.2017).

Як показує ілюстративний матеріал, сьогодні у мову мас-медіа проникає багато слів, нові похідні значення яких утворилися внаслідок метафоризації первинних. З огляду на фіксацію в політичних контекстах окремих лексичних моделей, зооморфні та анатомічні метафори вважаємо досить продуктивними в мові сучасних ЗМІ, напр.: *Їм що зозульки, що голуби, що яструби, що рифістерв'ятники* (Д. т. № 43–44, 19–25.11.2016); *Наприклад, у тій самій Німеччині, де МСБ також становить хребет економіки, кількість дрібних підприємств і відносні обсяги їхніх продажів нижчі за українські, як, утім, і в середньому по ЄС* (Д. т. № 45, 26.11.–2.12.2016).

Зауважимо, що творення нових значень слів метонімічним перенесенням трапляється на сторінках преси не так часто. Оскільки предмети в просторі, явища в часі, ознака та її носій, причина та її наслідок тощо не завжди чітко розмежовані, у самій мові виникає можливість одночасно подвійної інтерпретації значення мовної одиниці у відповідних контекстах і ситуаціях, що зумовлює метонімію [8, с. 339]. Варто відзначити одну з найактивніших моделей метонімічної деривації, засвідчених у сучасних ЗМІ, – найменування сукупності осіб чи просто осіб за характерним для них одягом, кольором, головним убором і т. ін., напр.: *Віктор Трепак пішов на такий крок, коли зрозумів, що у його конфлікті з генпрокурором у справі “діамантових прокурорів” президент однозначно став на бік Шокіна – свого давнього і близького приятеля* (Д. т. № 19, 28–03.07.2016); *Пропонується скористатися наявним міжнародним механізмом – ввести в зону розділення сторін миротворчий контингент ООН – “блакитні каски”* (Д. т. № 5, 11–18.02. 2017); *Мова про “сірого кардинала”, політика-олігарха, котрий обіймає посаду віце-прем'єра і міністра фінансів у коаліційному уряді Соботки* (Д. т. № 18–28.05. 2016); *Це протиріччя між класичними “синіми комірцями” в посткласичному світі, з одного боку, і креативними “білими комірцями” високотехнологічної епохи – з іншого, схоже, дійшло до певної “точки неповернення”* (Д. т. № 8, 4–11.03.2017).

Спостереження над шляхами розвитку лексичного складу мови сучасних ЗМІ засвідчують, що традиційно одним із важливих джерел його збагачення були й залишаються запозичення з різних мов. На початку ХХІ ст. процеси запозичень до українського лексикону так активізувалися, що відомі мовознавці

кваліфікують як посилення чужомовного тиску на лексичну та словотвірну підсистему сучасної української літературної мови в період глобалізації, як загрозу для її подальшого органічного розвитку. Позамовні чинники, передусім Інтернет, засоби масової інформації, реклама пришвидшили темпи входження нових запозичень до відповідних функціональних сфер [2, с. 3; 4, с. 232]. У мові новітньої публіцистики нині досить інтенсивно функціонує значна кількість англійської суспільно-політичної, соціально-економічної лексики і термінології. Англізми й американізми відображають передусім тенденцію до європеїзації та інтернаціоналізації, що істотно стимулюється наявністю прямих і безпосередніх контактів з іноземними державами. Нові економічні та політичні реалії активно входять у систему термінологічних понять. Значна кількість лексико-семантичних лакун, наявність яких стає досить відчутною на тлі суспільного й економічного життя, заповнюється такими англійськими інноваціями, як-от: *таргет* “міжнародна платіжна система”, *фрилансер* “приватний спеціаліст, який може одночасно виконувати замовлення від різних клієнтів”, *ембарго* “заборона на ввезення чи вивезення з країни певних видів товарів”: *У першому півріччі білоруси повністю заповнили вакуум, що утворився внаслідок російського ембарго на поставки дизпалива в Україну* (Д. т. № 45, 26.11–2.12. 2016). Для урізноманітнення викладу, впливу на адресата журналісти використовують іншомовні терміни у переносному значенні, напр., *клондайк* “місцевість, яка багата на що-небудь (корисні копалини, золото й т. ін.”: *Окремі особи взагалі не з’являються на клондайках, інакше як для збору видобутого, або й відправляють з цією місією довірених осіб* (Д.т. № 24, 2–9.07. 2016); *Насіров справді клондайк специфічних токсичних знань про ключових можновладців постмайданного періоду* (Д. т. № 8, 4–10.03.2017).

Як засвідчила мовна практика перших двох десятиріч, запозичення у мові сучасних ЗМІ відбивають фонетико-графічну та правописну неусталеність, функціонуючи часто в двох, а то й більше, варіантах: *Брекзит / брекзит / брекзіт* “вихід Великої Британії з ЄС”, *краудфандінг / краудфандинг* “фінансування проекту великою кількістю фізичних осіб”, *емфетевзис / емфітевзіс / емфітевзис* “майнове право, один із видів права користування чужою землею”: *“Другою темою брюссельського саміту має стати Брекзит* (УМ, 10–11.03.2017). Натрапляємо на порушення правописного освоєння нових запозичень, що мають фонетичне підґрунтя, а саме, не дотримано так зване правило “дев’ятки” в загальних назвах, унаслідок чого з’явилися неправильні написання. Правило “дев’ятки”, уведене ще в “Українському правописі” 1928 р., як цілком слушно наголошував В. В. Німчук, посприяло наведенню ладу з уживанням і-и в іншомовних апелятивах [5, с. 65]. Небагато трапляється запозичень із російської мови: *смотрящий* “той, хто дивиться, спостерігає за ким, чим-небудь”, *договорняк* т. ін.: *Зауважимо, що 40-річного генерал-майора Демчину називають “смотрящим” за СБУ від партії влади* (УМ, 14.03.2017). На думку О. О. Тараненка, “ослаблення свідомого або підсвідомого орієнтування на російську мову як наслідок переходу дедалі ширших верств населення навіть у науковій, виробничій, офіційно-діловій, військовій і т. ін. сферах діяльності на мовне мислення українською мовою стає основою для все активнішого творення навіть у стилях і жанрах книжної мови одиниць за зразками, що не мають корелятивів у російській мові й, отже, стають, зокрема, важкими для перекладу з

української на російську” [9, с. 240], наприклад: *нагонич* “учасник облати, який гонить звіра чи птаха на мисливця; гучок”: “*І приймеш ти смерть від коня свого*” – *чомусь саме цей рядок спав на думку після ознайомлення з “пробниками” одкровенень народного депутата, який таємно задокументував аудіо-і відеофакти політичної корупції Президента і двох його конфідентів – нагонича Ігоря Кононенка і ловця Макара Пасенюка* (Д. т. № 45, 26.11–2.12. 2016).

К. Г. Городенська, вболіваючи за долю рідної мови, особливо наголошує на негайному розв’язанні одного з невідкладних завдань мовної екології, а саме: “розгорнути дослідження нових запозичень з погляду їх доцільності, потрібності лексики (й термінології зокрема) сучасної української літературної мови, у яких рішучіше відстоювати національні пріоритети в поповненні його складу” [2, с. 8].

Відзначаємо тенденцію, цілком виправдану, звичайно, у своїй основі, вживання віддієслівних іменників – назв дій (стану) на -нн-я (замість словотвірних типів на -к-а (-овк-а, -івк-а): *лобіювання, лінчування, розмитнення, дестимулювання, котирування, е-декларування, термін інфляційне таргетування* (спостережена й аббревіатура *ІТ* – “встановлення цільового показника інфляції, дотриманню якого підпорядковано грошово-кредитну політику”), *оготівковування: Вирішуючи цю проблему, маємо чесно дати собі відповідь на питання: ми будемо правову державу чи створюємо новітню інквізицію?; нам важливий публічний процес “лінчування” чи правовий результат – справедливе покарання винних, доведене правовим шляхом? (Д. т. № 45, 26.11.–2.12.2016); Але лєвова частка – підприємства-пустушки, створені виключно заради підтримки корупційних схем: в основному оготівковування грошей для виплати тіншових зарплат, хабарів і відкотів (Д. т. № 45, 26.11. – 2.12.2016); Очевидною є низка суперечливих впливів, які свідчать про значний ризик утворення політикою інфляційного таргетування своєрідної “депресивної спіралі” (Д. т. № 8, 4–11.03.2017). Щоправда, у слововжитку силових відомств, фінансовій сфері трапляється лексема *зачистка* (території, населених пунктів від терористів) із ремаркою *військ*. “видаляти звідки-небудь людей, що є небезпечними для мирного населення”), *зачистка* “ліквідація, знищення”: *Хоча заради справедливості слід зазначити певні успіхи уряду в цій царині – істотно зменшили базу для появи готівки через фіктивне ПДВ шляхом “зачистки” недобросовісних банків* (Д. т. № 1, 16–23.01. 2016).*

Отже, кардинальні зміни в суспільно-економічному житті знайшли своє реальне відображення в денотативно-конотативній переорієнтації значної частини лексичних номінацій у мові сучасних ЗМІ, а також в українській загальноживаній практиці. З-поміж них переважають слова і терміни, які раніше спорадично вживали для називання як зарубіжних, так і притаманних царській Росії реалій та понять, а нині активно відроджуються і функціонують як номінативні одиниці сучасності. Вони неоднорідні щодо семантики, функціонування, стильових і стилістичних особливостей. Окрема кількість таких лексем втратила або втрачає ідеологічну конотацію і переходить до розряду нейтральних слів, інша – набуває негативно-оцінного забарвлення. У збагаченні лексико-семантичної системи мови засобів масової інформації провідне місце належить словотворенню, метафоризації, метонімічним перенесенням. Одне з найпомітніших явищ обстежуваного періоду, зумовлене чинниками поза-

внутрішньомовного характеру, – іншомовні запозичення, особливо з англійської мови. Мовна практика теперішніх ЗМІ повсякчас презентує все нові й нові зразки актуалізації в сфері широкого мововжитку тих чи тих мовних одиниць. На шляху до кодифікації цих одиниць постає вагомий чинник часу, який має перевірити кожну з них на її важливість у сучасному мовному просторі. Актуальними видаються слова відомого мовознавця П. Ю. Гриценка: “Процес *українізації* найближчим часом невідворотний. Він уже йде. Набирає обертів ще один: формування полімовного покоління. Що попаде в той лінгвофонд: чи англійська і французька, чи і російська згодом – покаже час” (ГПУ № 21, 14.03.2017).

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
2. *Городенська К. Г.* Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – 316 с.
3. *Єрмоленко С. Я.* Сучасні проблеми дослідження літературної мови // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К. : ВЦ “Київ. ун-т”, 2001. – Вип. IV. – С. 3 – 12.
4. *Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П.* Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.
5. *Німчук В. В.* Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. ст. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський держ. пед. ун-т, 2002. – 116 с.
6. Словник української мови / керівник В. В. Німчук та ін.; відп. ред. В. В. Жайворонук. – К. : ВЦ “Просвіта”, 2012. – 1320 с.
7. *Шишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – 387 с.
8. *Тараненко О. О.* Метонімія // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2004. – С. 339 – 342.
9. *Тараненко О. О.* Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.) : Монографія / О. О. Тараненко. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2015. – 248 с.
10. *Туровська Л. В., Василькова Л. М.* Нові слова та значення. Словник. – К. : Довіра. 2008. – 271 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Д. т. – газета “Дзеркало тижня”
УМ – газета “Україна молода”
ГПУ – газета “По-українськи”

N. O. Yatsenko

SOCIO-POLITICAL VOCABULARY IN MODERN MEDIA LANGUAGE

Socio-political updated vocabulary, some word creative means, lexical-semantic processes in media language of the early 20th century are considered in the article; development of new borrowings caused by the process of world globalization is analyzed.

Key words: social-and-political vocabulary, new borrowing, updated vocabulary, metaphor, metonymy, abbreviation.